

پیشگفتار ویراست دوم

آنچه در طول ۵ سال گذشته در ارتباط با کتاب برنامه درسی؛ *نظرگاهها، رویکردها و چشم‌اندازها* اتفاق افتاد، حکایت از صحت برداشت صاحب این قلم نسبت به ضرورت اهتمام به چاپ آثاری با این ویژگی می‌نماید. بازخوردهای فراوانی که از سوی استادان و دانشجویان به اینجانب رسید حکایت از سودمند بودن اثر و پاسخگویی به نیاز جامعه علمی در این زمینه داشته است که از این بابت خداوند سبحان را شاکرم.

البته در میان بازخوردها، نقدهای سازنده‌ای نیز وجود داشت که بعضاً معطوف به جنبه‌های صوری اثر و بعضاً نیز ناظر بر جنبه‌های محتوایی آن بود. این نوع بازخوردها را نیز به گوش جان شنیدم و کوشش نمودم در ویراست جدید اثر که با مشارکت «سمت» اتفاق می‌افتد نواقص مطرح شده را برطرف سازم. خصوصاً از جنبه محتوایی در دو زمینه تلاش شده است تا اثر جدید بیشتر مقبول طبع خوانندگان خبیر و بصیر کتاب قرار گیرد. نخست اینکه هم پوشانیهای میان برخی فصول را در حد امکان بر طرف نمودم و دوم اینکه با حذف برخی مباحث و افزودن مباحث روزآمدتر، تلاش کردم به غنای مباحث افزوده شود و در نتیجه قلمرو برنامه درسی مؤثر به شکل دقیق‌تر و جامع‌تر معرفی می‌گردد. اقدام اخیر منجر به حذف ۱۴ فصل (بحث) از ویراست قبلی و اضافه شدن ۱۱ فصل (بحث) به ویراست جدید شده است. البته چنانچه امکان افزودن به حجم کتاب از سوی ناشر وجود می‌داشت، چه بسا از مجموع فصول حذف شده، فصولی باقی می‌ماند و فصول اضافه شده نیز بیشتر از این تعداد می‌شد. بدین ترتیب ویراست جدید در ۹ بخش (به جای ۱۰ بخش) و مجموعاً ۳۳ فصل (به جای ۳۶ فصل) تقدیم خوانندگان می‌شود.

علت حذف بخش پایانی کتاب قبلی با عنوان «آشنایی با مجامع و منابع علمی- پژوهشی در قلمرو برنامه درسی دسترسی به این گونه اطلاعات از طریق سایتهای اینترنتی است که مشکل به روز نبودن اطلاعات در کتاب را هم مرتفع می‌کند.

در اثر این تغییرات، فهرست همکاران نیز دستخوش تغییر گردید. از میان همکاران ویراست قبلی، استادان گرانقدر آقایان: دکتر باقری، دکتر نیلی و سرکار خانم دکتر گویا

جای خود را به چهار تن دیگر (آقایان: دکتر محمدرضا امام جمعه، دکتر جواد حاتمی، دکتر نعمت‌الله موسی‌پور و سرکار خانم مرجان میرشمشیری) داده‌اند که بدین وسیله از مساعی هر دو دسته تشکر و قدردانی می‌نمایم.

امید است در سایه تولید آثار علمی ارزشمند، شاهد رشد روزافزون دانش برنامه درسی و ارتقای کیفیت تعلیم و تربیت در ایران عزیز باشیم.

چنین باد

دکتر محمود مهرمحمدی
استاد دانشگاه تربیت مدرس

تابستان ۱۳۸۷

پیشگفتار ویراست اول

بر اساس شواهد تاریخی موجود و اجماع صاحب‌نظران، رشته «برنامه درسی»، یا طبق اصطلاح رایج‌تر آن «برنامه‌ریزی درسی»، در سال ۱۹۱۸ - سالی که در آن فرانکلین بوبیت نخستین کتاب با عنوان برنامه درسی را به چاپ رساند - هویت یافت و به عنوان یک قلمرو معرفتی یا یکی از حوزه‌های تخصصی قلمرو تعلیم و تربیت به رسمیت شناخته شد. بدین ترتیب، قلمرو برنامه درسی را باید یکی از رشته‌هایی دانست که متعلق به دهه‌های آغازین قرن بیستم بوده، هشتاد و چند سال از عمر آن می‌گذرد.

از سوی دیگر، چنانچه با شاخص تأسیس نخستین گروه برنامه درسی در دانشگاه‌ها به موضوع بنگریم و از آن به عنوان نقطه آغاز تکوین یک رشته علمی استفاده کنیم، قدمت رشته برنامه درسی به عنوان رشته‌ای برخوردار از هویت و منزلت دانشگاهی (آکادمیک)، ۱۹ سال کمتر، یعنی نزدیک به ۶۳ سال، برآورد خواهد شد. چرا که نخستین گروه برنامه درسی، در سال ۱۹۳۷ در دانشکده تربیت معلم دانشگاه کلمبیا (نیویورک) پا به عرصه وجود گذاشته است.

بدین ترتیب، رشته برنامه درسی را - خواه با مبنا قرار دادن انتشار نخستین کتاب با عنوان برنامه درسی، و خواه با مبنا قرار دادن تأسیس اولین گروه دانشگاهی با این نام - باید رشته‌ای جوان به شمار آورد که اکنون در حال گذر از مراحل تکوین و تکامل خویش است. طی این سالهای نسبتاً کوتاه، آثار علمی فراوانی در این رشته به علاقمندان تعلیم و تربیت، - به‌ویژه صاحب‌نظران و دست‌اندرکاران برنامه درسی در جوامع مختلف - عرضه شده است که تعداد آنها تا سال ۲۰۰۱ میلادی به ۵۳۹۰ جلد می‌رسد.^۱ طبق محاسبه‌ای ساده چنانچه قدمت این رشته ۸۲ سال در نظر گرفته شود، به‌طور متوسط در هر سال حدود ۶۶ اثر تخصصی در آن تألیف شده و اگر قدمت این رشته ۶۳ سال در نظر گرفته شود، این رقم به حدود ۸۶ کتاب در سال افزایش می‌یابد. به نظر می‌رسد، انتشار این تعداد اثر علمی را در

---

۱. این رقم از طریق پایگاه اینترنتی آمازون (amazon) و با استفاده از کلید واژه «برنامه‌درسی» به دست آمده است.

این رشته، بتوان حاکمی از نشاط، شادابی و پویایی آن در سطح جهان دانست. اکنون به وضعیت این رشته در کشورمان نظر می‌افکنیم. سال انتشار نخستین کتاب در این رشته ۱۳۵۶ شمسی است و تأسیس این رشته در دانشگاه‌های کشور در سطح کارشناسی ارشد و دکتری به حدود ۱۳۶۸ باز می‌گردد؛ البته چنانچه در سالهای ماقبل فعالیت‌هایی در این زمینه انجام گرفته باشد - که انجام گرفته است - در این بررسی مورد توجه نبوده است. این بدان سبب است که نگارنده، اطلاعاتی دقیق و کامل از فعالیت‌های علمی مربوط به سالهای دورتر ندارد و اطلاعات اجمالی نیز حکایت از آن دارد که فعالیت علمی جدی در این حوزه، عمدتاً متعلق به سال ۱۳۵۶ به بعد است.

بر اساس کتابنامه و مقاله‌نامه منتشر شده در «ویژه‌نامه برنامه درسی» فصلنامه تعلیم و تربیت که در سال ۱۳۷۸ انتشار یافته است، مجموع آثار انتشار یافته در حوزه برنامه درسی - اعم از ترجمه یا تألیف - کمتر از ۲۰ مورد است که با توجه به شاخص نخست، یعنی سال انتشار اولین اثر تخصصی (۱۳۵۶)، متوسط کتابهای منتشر شده در این رشته در هر سال ۰/۷ است! با استفاده از شاخص دوم، یعنی سال آغاز فعالیت علمی در سطوح تخصصی (کارشناسی ارشد و دکتری)، این رقم به حدود ۱/۵ کتاب در هر سال افزایش می‌یابد. این ارقام را یقیناً باید معرف کم‌تحرکی، بی‌رمقی و عدم پویایی این رشته در کشور و به عنوان یک زنگ خطر قلمداد کرد.

از بررسی اجمالی فوق می‌توان دو نکته را استنتاج کرد:

الف) فاصله فاحش میان ارقام و آمار جهانی و ارقام و آمار مربوط به ایران به احتمال قریب به یقین اختصاص به این رشته ندارد و با شدت و ضعف در سایر رشته‌ها هم دیده می‌شود. بنابراین، عزم و اهتمام ملی در تولید و انتشار آثار علمی در تمام حوزه‌های دانش بشری، باید با قوت هر چه تمام‌تر تعقیب و حمایت شود.

ب) ارقام جهانی، معرف کوششهای یک کشور نیست و حاصل تلاش صاحب‌نظران متعلق به کشورهای مختلف است. تمرکز جدی جغرافیایی صاحبان آثار علمی، البته در کشورهای انگلوساکسون - به‌ویژه امریکا و انگلستان - است. از این‌رو، شاید موقعیت کشور ما در قلمرو رشته برنامه درسی، با بسیاری دیگر از کشورهای جهان تفاوتی چندان نداشته باشد. لیکن از کشوری متمدن و اثرگذار بر تاریخ و تمدن بشری در عرصه‌های علمی، فرهنگی و هنری انتظار می‌رود از حیث تحرک و پویایی، خود را به کشورهای پیشتاز در این زمینه نزدیک سازد.

بنابر آنچه شرح داده شد، فقر منابع علمی در زمینه برنامه درسی در کشور، امری

قطعی و انکارناپذیر است. استمرار وضعیّت کنونی، یقیناً نمی‌تواند نویدبخش آینده‌ای روشن برای این رشته در کشور باشد. برخی، برای جبران کمبودها و کاهش فاصله‌ها، کوتاه‌ترین راه را برگزیده‌اند که همان برگردان آثار این رشته به زبان فارسی است؛ و نویسنده این سطور نیز از گام زدن در این وادی غافل نبوده است. راه طولانی‌تر و البته اصیل‌تر، تلاش برای ارائه افکار و اندیشه‌های تازه با تکیه بر بصیرت، خلاقیت و تجربه‌های صاحب‌نظران و اندیشه‌وران وطنی است که شاهد کوششهایی بسیار محدود در قالب آثار تألیفی در این رشته بوده‌ایم. تألیف، هر چند ارزش و اصالت بیشتری نسبت به ترجمه دارد، اما این نسبت میان هر اثر ترجمه شده و هر اثر تألیف شده برقرار نیست. به جز برگردان آثار علمی دیگران و تألیف اثر، در هر رشته علمی، کانون توجه اثرپردازان می‌تواند به شکل و قالبی دیگر از تدوین اثر نیز معطوف گردد که در تدوین اثر حاضر متجلی است. در این شکل از تولید اثر علمی، صاحب اثر، وظیفه طراحی، سازماندهی و تنظیم مباحث اساسی اثر را بر عهده دارد و بدین ترتیب به فهمی خاص از رشته و ابعاد و اجزاء آن عینیت می‌بخشد. در این مرحله، مسئولیت صاحب اثر مانند نقش اثرپرداز یک اثر تألیفی است و به همان میزان اصالت دارد و برخوردار از عنصر خلق است. در مرحله بعد، فهم تدوین‌کننده اثر که در بخش‌بندی کتاب منعکس است، با در نظر گرفتن مجموعه‌ای از مباحث سودمند برای تبیین و تشریح هر یک از ابعاد (بخشها) تکمیل می‌شود. مباحث ذیل هر بخش در اثر حاضر، عمدتاً شکل تألیفی داشته، مقاله‌هایی است که طی سالهای گذشته گردآورنده این اثر به علاقه‌مندان مباحث مربوط به حوزه برنامه درسی تقدیم نموده است. این مجموعه مقاله‌ها، اکنون برای نخستین بار، در قالبی تازه و متفاوت، به خوانندگان این اثر عرضه شده است. تعدادی از مباحث ذیل بخشها نیز برای نخستین بار ترجمه شده و در چهارچوب خاص این اثر به کار گرفته شده است. این مباحث گه‌گاه فصلی از یک کتاب و بعضاً نیز مقاله‌هایی است که با دقت و وسواس گزینش شده، به دلیل اهمیت ویژه‌ای که پدیدآورنده اثر برای آنها قائل بوده، استفاده شده است.

مشارکت جمع‌زادی از صاحب‌نظران و دانش‌آموختگان رشته برنامه درسی در ترجمه این مجموعه مباحث را باید جزء ویژگیهای ممتاز این اثر به شمار آورد که در تدوین آثار علمی در این رشته - و چه بسا سایر رشته‌های علمی - بی‌سابقه است.

به اعتقاد نگارنده، این قالب از تولید اثر علمی در رشته‌های جوان مانند «برنامه درسی»، از قالبهای دیگر، یعنی ترجمه یا تألیف، سودمندتر است و ضمن آنکه برخی از خصوصیات مهم اثر تألیفی و پاره‌ای از خصوصیات اثر ترجمه را داراست، به شکلی مؤثرتر به نیازهای جامعه علمی و دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت کشور پاسخ می‌دهد. این قالب تولید اثر علمی، هر چند در رشته برنامه درسی در میان آثار تولید شده در داخل مشابهی

ندارد، لیکن آثار علمی از این دست را در میان آثار خارجی، فروان می‌توان یافت. پدیدآورندگان این آثار، هر چند در شرایطی متفاوت - به‌ویژه از نظر بلوغ و توسعه رشته - نسبت به شرایط کشور ما قرار دارند، اما همچنان به این قالب روی آورده و اتفاقاً آثار آنها در زمره آثاری است که با اقبالی قابل توجه نیز روبه‌رو شده است. به گمان نگارنده، سر اقبال از این گونه آثار در این ویژگی ذاتی آنها نهفته است که خواننده را با آراء، افکار و اندیشه‌های گروهی قابل توجه از صاحب‌نظران و اندیشمندان این رشته با زبان و قلم خود آنها (یعنی بدون واسطه) آشنا می‌سازد.

به جاست خوانندگان علاقه‌مند را با مشخصات چند اثر مهم این رشته که با این سبک تولید و عرضه شده‌اند آشنا سازم تا مدعای توجه نویسندگان و اثرپردازان خارجی به این قالب از تولید اثر علمی مستند گردد.

1. D. J. Flinders and S. J. Thornton (1997) (eds.). (The Curriculum Studies Reader). Routledge, New York.

2. G. Hass (1987) (ed.). (Curriculum Planning: A New Approach). Allyn and Bacon, Inc., Boston.

3. L. E. Beyer and M. W. Apple (1998). (The Curriculum: Problems, Politics, and Possibilities). State University of New York Press.

نکته واپسین اینکه، در تدوین اثر حاضر کوشش شده است از هیچ یک از ابعاد و اجزاء اصلی برنامه درسی به عنوان یک قلمرو معرفتی، غفلت نشود تا بتوان از آن به عنوان کتاب جامع درسی در دوره‌های تحصیلی کارشناسی ارشد و دکتری بهره جست. جامعیت، هر چند در برخی از آثار موجود به زبان فارسی مورد توجه نویسندگان محترم بوده و تلاش شده تا ابعاد و اجزاء رشته تحت پوشش قرار گیرند، لیکن بیشتر آثار موجود - چه تألیف و چه ترجمه - این هدف را تعقیب نکرده، تنها به مبحثی خاص از مجموعه متنوع موضوعات متعلق به رشته برنامه درسی پرداخته‌اند؛ برای نمونه، صاحب این اثر کتاب نظریه‌های برنامه درسی را ترجمه نموده است که تنها به بحث دیدگاهها یا نظریه‌های هنجاری در حوزه برنامه درسی می‌پردازد و طبعاً درصدد معرفی همه جانبه رشته با توجه به تنوع و کثرت موضوعی آن نیست.

برخود لازم می‌دانم از کلیه عزیزانی که با صرف وقت ارزشمند خود به ترجمه مقاله‌ها یا مباحث منتخب برای چاپ در این اثر همت گماردند، همچنین همکاران ارجمندی که با درج اثر خویش در این مجموعه موافقت نمودند، صمیمانه تشکر و قدردانی نمایم و از درگاه خدواند سبحان برای آنان طلب سعادت و توفیق روزافزون نمایم. بدون تردید، در صورت نبود همکاری و همراهی ایشان، این اثر نمی‌توانست با کیفیت حاضر به خوانندگان محترم عرضه شود. می‌توان انتظار داشت از رهگذر تولید آثاری این

چنین، صمیمیت، همدلی و روح جمعی در میان صاحب نظران و دانش آموختگان این رشته نوپا بیش از پیش تقویت شود و این شرایط در رشد شتابنده تر و پویایی هر چه بیشتر رشته برنامه درسی نقشی مؤثر ایفا نماید. مسئولیت نقصانهای احتمالی در این اثر به طور تمام و کمال متوجه این جانب است و امید می رود در سایه راهنماییها و بازخوردهایی که از سوی خوانندگان فاضل این اثر دریافت می شود زمینه رفع این کمبودها و کاستیها در چاپهای بعدی فراهم شود.

در ضمن، از آنجا که در شروع هر بخش مقدمه ای در نظر گرفته شده که به معرفی اجمالی مباحث ذیل آن بخش می پردازد، مرور بر مباحث کل کتاب در این قسمت ضرورت ندارد.

توفیق از اوست

دکتر محمود مهرمحمدی

دانشیار دانشگاه تربیت مدرس

پاییز ۸۰